

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ У ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ РЕГІОНІ

«І настане час, коли Україна стомиться від важких пошуків свого геополітичного статусу і повернеться обличчям до забутого нею регіону Центральної Європи».

Проблеми у співпраці країн Центральної Європи були завжди і, безперечно, будуть і в подальшому. Питання в тім, яким чином і яке рішення ці країни прийматимуть у щоденних пошуках європейськості в собі і назовні — з метою відстоювання своїх національних інтересів і узгодження цих інтересів у конфліктних ситуаціях, які виникатимуть між ними. Проблеми і конфлікти у Центральній Європі за характером і терміном мають широкий спектр — від актуалізації кривд минувшини (які певні партії в кожній з країн Вишеграду розігрують у сучасних міждержавних відносинах) до актуальних проблем сьогодення (які «ставляться» на міждержавний рівень щодо презентації стійкого легітимного інтересу до свого етносу на території іншої держави). Більше того, після вступу країн Вишеградської четвірки (країн Центральної Європи) до Європейського Союзу стійкі проблемні питання саме між ними матимуть ще один вельми важливий аспект — до кого приєднатись вже всередині ЄС, щоб захистити чи реалізувати власні інтереси чи навпаки — в якій мірі підпорядковуватися ЄС у тих чи інших питаннях задля кращого позиціювання в регіоні.

На сьогодні, у 2008 році, факти міждержавних відносин у Центральній Європі свідчать про бажання країн Вишеградської четвірки зберегти це об'єднання як формат співпраці навіть після 2004 року, дати їх вступу до Євросоюзу. Для України є вельми актуальним питанням вивчення як досвіду співпраці країн Вишеградської четвірки, східні регіони яких (окрім Чехії), а отже і ЄС, мають спільний кордон з Україною, так і виокремлення тих конкретних напрямів співпраці, де Україна може здійснювати свої євроінтеграційні наміри. Стосовно конкретного плану чітких дій у форматі В-4+1, тобто + Україна, це повинно мати системний характер і бути концептуально розроблено вже у найближчому майбутньому. Для країн Центральної Європи, Європейського Союзу Україна

завжди матиме ключове значення внаслідок геоекономічного та геополітичного розташування, і в цьому контексті важливого значення набуває формат співпраці з Україною — як ціллю чи як засобом.

Актуальність питання визначається і перспективою й логікою власне євроінтеграційного розвитку, адже настане час, коли Україна усвідомить важливість регіону Центральної Європи, і, можливо, в Україні буде створено серйозні академічні установи і наукові заклади, які щоденно системно і комплексно вивчатимуть виключно історію країн Центральної Європи, і безперечно сформується вітчизняна наукова школа з лімології. Це питання є вкрай актуальним для академічної науки України, позаяк дослідження, публікації з вишеградської, центральноєвропейської тематики мають поодинокий, фрагментарний характер. Переважна більшість видань сфокусована на дослідженні питань двостороннього співробітництва чи окремих аспектів співпраці певних країн Центральної Європи¹. А монографічні видання включають центральноєвропейський регіон у підрозділи, де розглядаються ті чи інші окремі напрями співпраці. Певна річ, на сьогодні вже є і виключення з правил, що може стати за позитивний приклад для наслідування іншим. Маємо на увазі монографічне дослідження Г.Зеленько, присвячене політологічному аналізу формування громадянського суспільства країн Вишеграду², і єдину на сьогодні кандидатську дисертацію щодо історії країн Вишеградської четвірки Д.Мороза³. Метою нашого дослідження є виокремлення проблемних питань співпраці та регіонального лідерства країн Вишеградської четвірки та аналіз співпраці країн Центральної Європи після 2004 року, моменту їхнього вступу до Європейського Союзу.

Механізм і структура співпраці Вишеградської четвірки в рамках ЄС склалися ще протягом 1990-х років, утім на сьогодні в ньому відбулися певні якісні зміни. З точки зору еволюції механізмів співпраці країн-членів Вишеграду доречно підкреслити координуючу роль центральних органів виконавчої влади країн-членів Вишеграду. Зокрема, важливим є проведення регулярних щорічних самітів прем'єр-міністрів В-4, а також зустрічей, переговорів представників міністерств країн Вишеграду. Принципово важливим є той факт, що по чергово, щорічно країна, яка головує у Вишеграді, презентує річний план дій (з переліком зустрічей, консультацій, нарад міністрів та інших представників галузевих відомств, інших органів влади, експертів у чітко визначених сферах співпраці).

Постійно діючими є регулярні наради і зустрічі галузевих міністерств країн-членів Вишеграду.

Поглиблення консолідації країн міжнародного регіонального Вишеградського об'єднання в рамках ЄС продовжується і за умов небажання її учасників створювати інституційні рамки співробітництва. Більше того, з огляду на те, що В-4 не є інституційованим регіональним об'єднанням, нині сформувалася ефективно діюча чітка система діяльності міжнародного регіонального Вишеградського об'єднання.

На сьогодні механізм співпраці В-4 в рамках ЄС можна відзначити у трьох сегментах: по-перше, це *урядове співробітництво* — яке є визначальним і найпотужнішим у структурі Вишеграду (зокрема, воно включає ротаційне однорічне головування, з підготовкою програми дії на рік, включно із визначенням довгострокових цілей співпраці країн-членів Вишеграду; щорічний саміт прем'єр-міністрів на завершальній стадії кожного головування, неформальні зустрічі прем'єр-міністрів і міністрів закордонних справ перед міжнародними подіями; зустрічі заступників міністрів закордонних справ перед офіційними самітами; зустрічі представників інших міністрів країн-членів Вишеграду, а також у форматі В-4+; посилення комунікації, ролі національних координаторів В-4; консультації та співробітництво з представниками ЄС та НАТО, розвиток і підтримка міжнародного Вишеградського фонду); по-друге — це зустрічі президентів країн-членів Вишеграду і, по-третє, — співробітництво парламентів країн-членів Вишеграду.

Перші успіхи спільної презентації своїх інтересів країнами Вишеграду у щоденних питаннях ЄС, бажання брати участь на рівних у формуванні та реалізації східної політики ЄС та інші питання на тлі розуміння необхідності прискорення соціально-економічного розвитку в кожній з цих країн — загалом вимагають спільних зусиль четвірки Центральної Європи. Змінився і геополітичний статус Вишеградського об'єднання, що створює нові можливості євро-регіональної інтеграції, однак визначає і передачу повноважень наднаціональним структурам — тобто ЄС.

«Залишаючись поза межами процесу європейської інтеграції, Україна змушена дивитися на Захід очима стороннього спостерігача, а центральноєвропейські країни для неї втрачатимуть самостійне значення і виступатимуть лише як елементи європейського цілого»⁴. Це концептуальне узагальнення характеристики

України як стороннього спостерігача у процесі європейської інтеграції експертів Національного інституту стратегічних досліджень Бориса Парахонського і Рустема Жангожи вважаємо доцільним доповнити таким визначенням конкретної ситуації, яка склалася не сьогодні, а є результатом зовнішньої політики України з 1994 року в центральноєвропейському регіоні: *Україна як сторонній спостерігач у забутому нею регіоні Центральної Європи*. Утім, не погоджуємося з думкою цитованих дослідників, що центральноєвропейські країни для України втрачатимуть самостійне значення, адже вони вже його давно втратили і не через приєднання країн Центральної Європи до Євросоюзу. Ні, просто *Україна забула про регіон Центральної Європи*⁵, він не був важливим, актуальним з геополітичної, гео економічної точки зору для України в процесі «важких пошуків» нею третього шляху чи то багатовекторності; чи то пошуків у собі і назовні регіонального лідерства; ані у форматі реальної, а не декларативної та імітаційної співпраці хоча б прикордонних регіонів.

По-перше, прагматичне значення має виокремлення Вишеградської четвірки як доцентрового ядра на східній периферії Євросоюзу. Саме у співпраці, у кооперації зі своїми сусідами по всьому периметру схід — захід чи південь — північ (Італія, Австрія, Хорватія, Латвія тощо) чи більш потужними системами європейського, євроатлантичного значення (ЄС, НАТО) — ця четвірка змінювала конфігурацію співпраці чи визначала спільні конкретні пріоритети розвитку. За умов численних економічних, політичних, етнокультурних зв'язків і традицій співпраці народів регіону протягом багатьох століть на сьогодні саме в системі міжнародних відносин викристалізувались основні напрями, активізувались, так би мовити, лінії тяжіння співпраці конкретної держави В-4 до певної іншої країни з оточуючого регіону (сусідів першого чи другого порядку) чи групи країн у плані більш тісної співпраці.

Чіткі лінії тяжіння визначилися у таких напрямках:

- двосторонні відносини Польща — Німеччина;
- веймарський трикутник Польща — Німеччина — Франція;
- Польща — Литва (яка все більшою мірою заявляє свою центральноєвропейськість);
- двосторонні відносини Чехія — Німеччина;
- Австрія — Угорщина — Чехія;
- Чехія — Австрія — Словенія;
- двосторонні відносини Угорщина — Німеччина;

- двосторонні відносини Угорщина — Австрія;
- Угорщина — Австрія — Словенія — Італія.

По-друге, стосовно лідерства у центральноєвропейському регіоні. На сьогодні у геополітичному вимірі з заходу не можна говорити про роль регіонального лідера Австрії у Центральній Європі (за умов численних можливостей Австрія просто не використала свій потенціал), чи зі сходу — про роль України як регіонального лідера в центральноєвропейському регіоні, що теж не використала, але через причини іншого характеру, ніж у Австрії. Польща висловлює активне бажання перебрати на себе статус регіонального лідера — це пов'язано з масштабами країни, її геополітичним розташуванням, особливими стосунками з партнерами по євроатлантичних зв'язках. Так, тут визначаємо лише бажання, адже протягом 90-х років ХХ століття і на сьогодні в регіоні реально не існує лідера. Перефразовуючи узагальнення видатного філософа Іштвана Бібо щодо аналізу *убогості духу малих європейських держав* (Центральної Європи — Є.К.), на нашу думку, саме на сьогодні внаслідок цілого ряду сприятливих історичних подій країни Центральної Європи повертаються на шлях європейської консолідації. Чи успішним буде цей шлях уже в рамках Євросоюзу, покаже час, але успіх їх буде залежати від спроможності держав «подолати» так звані одвічні образи, комплекси, які міцно зберігаються в історичній пам'яті народів регіону.

Факт, що на сьогодні Україна не стала регіональним лідером у центральноєвропейському регіоні, геополітичний статус якого з 2004 року суттєво змінився. Стосовно претензій країни на регіональне лідерство у певному регіоні важливо підкреслити, що активізація дій країни у регіональній, міжрегіональній політиці повинна мати системний характер, ефективними мають бути механізми розробки і реалізації зовнішньої політики держави. І що ще важливіше — це наявність відповідного політико-економічного потенціалу країни. Набуття регіонального лідерства вже апіорі визначає наявність у країни відповідного рівня економічного потенціалу, що, по суті, є гарантією реалізації конкретних ініціатив, спільних масштабних програм, міжрегіональних спільних проєктів. Лише за цих умов на сьогодні можна досягнути ефективної послідовної зовнішньої політики у регіональному вимірі.

По-третє, формування моделей рівноправного партнерства з країнами Вишеградської четвірки, особливо з Польщею, яка гучно заявляє про свою роль регіонального лідера в регіоні, сприятиме

також і реалізації власних інтересів України у більш ширшому загальноєвропейському регіональному форматі. З геополітичної точки зору і за масштабами Україна саме у Польщі, у посиленні українсько-польських взаємовідносин вбачає посилення своїх позицій у регіоні. Отже, в цьому контексті актуальним питанням сьогодні є, так би мовити, наповнення цих зв'язків реальними діями; наприклад, актуальним є ретельне вивчення євроінтеграційного досвіду Польщі і використання сучасних можливостей єврорегіональної співпраці в українсько-польських зв'язках. У більш ширшому форматі важливим є формування ефективної концепції нашої держави щодо центральноєвропейського регіону. По суті, Україна за обставин наявної конкуренції саме з боку Вишеградської четвірки (основні напрями вже на сьогодні викристалізувалися, наприклад, у сферах енергетики, транспортних коридорів тощо) заново відкриватиме для себе Центральну Європу. Одним з ефективних напрямів співпраці України з країнами Вишеградської четвірки може стати міжрегіональне співробітництво європейського рівня.

Геополітичний статус транскордонного співробітництва України з центральноєвропейськими державами піднявся на якісно вищій щабель. Україна може більш ефективно вирішувати проблеми зміцнення транскордонних відносин не лише з кожною із центральноєвропейських держав або їх регіональними об'єднаннями (Вишеград, Центральноєвропейська ініціатива тощо), але і безпосередньо з Брюсселем та Страсбургом — на рівні центральних загальноєвропейських інституцій. У свою чергу, з кожною державою — західним сусідом та на рівні співпраці межуючих з ними прикордонних адміністративно-територіальних одиниць Україна може погоджувати і здійснювати спільні кроки в структурах ЄС, наприклад, для отримання тієї ж фінансової допомоги з метою реалізації спільних транскордонних проєктів. Крім того, останнім часом з боку загальноєвропейських інституцій значно зріс практичний інтерес до розвитку співробітництва з Україною саме на нових східних кордонах ЄС⁶.

Стосовно пошуків компромісів лідерами країн Вишеградської четвірки виокремимо наступні приклади саме періоду 2002 року, коли багато хто вважав, що наступила реальна криза Вишеградської четвірки. Підкреслимо, що зустрічі у 2002 році відбувалися за умов так званої «кризи в Вишеградській четвірці», коли на початку року виникли «незгоди» між партнерами навколо так званих Бенешових декретів і стосовно дещо надмірно «чутливого»

сприйняття деякими партнерами по Вишеграду (особливо Словаччиною) Закону про статус закордонних угорців.

Так, 29 червня в місті Естергом (Угорщина) відбувся черговий саміт голів урядів країн Вишеградської четвірки. Це була перша зустріч у такому форматі в 2002 році, оскільки запланований лютовий саміт не відбувся через заяви прем'єр-міністра УР В.Орбана щодо необхідності ревізії післявоєнних рішень про примусове переселення німців та угорців, тобто анулювання так званих Бенешових декретів. Голови урядів Угорщини П.Медеші та Словаччини М.Дзурінда також обговорили питання, пов'язані із Законом УР про статус закордонних угорців, однак не знайшли порозуміння з більшої частини спірних питань, висловивши при цьому впевненість, що рішення, яке б відповідало інтересам національних меншин та обох сторін, а також політиці ЄС в сфері забезпечення прав національних меншин буде знайдено. Під час самміту словацька сторона виклала відомі застереження щодо екстериторіальності деяких положень Закону та порушення принципу недискримінації. Питання імплементації Закону в першій декаді липня 2002 року розглядали вже державні секретарі МЗС та експерти спільної словацько-угорської комісії з питань національних меншин⁷.

Важливо підкреслити, що під час зустрічі було підбито підсумки головування Угорщини у В-4, обговорено пріоритетні завдання під час головування Словаччини (до 30 червня 2003 року), питання розширення НАТО та спільну позицію країн об'єднання щодо розширення ЄС. Угорщина, Польща та Чехія, як країни — члени НАТО, підтримали прагнення Словаччини стати членом Північноатлантичного блоку, висловивши спільну точку зору, що «з огляду на стабільну демократичну систему та виконання Словаччиною зобов'язань щодо євроатлантичної інтеграції» країну треба запросити до НАТО на Празькому саміті⁸.

Голови урядів В-4 також обговорили актуальні питання розширення ЄС, заявивши про проблематичність вступу їх країн до Євросоюзу у разі, якщо вони стануть лише так званими чистими платниками податків до спільної казни, тобто сплачуватимуть суму вищу, ніж отримуватимуть. Під час спільної прес-конференції прем'єр-міністр РП Л.Міллер заявив, що жоден з нових членів не може бути чистим платником податків, оскільки бідніші країни не можуть допомагати багатшим. Від імені всієї «четвірки» він висловився проти «членства другої категорії», підкресливши, що нові члени ЄС повинні мати рівні шанси з нинішніми членами.

Л.Міллер також висловився з приводу власне процесу розширення Європейського Союзу. На його думку, розширення ЄС не може відбутися без Польщі, оскільки як «Євросоюз не можна уявити без Німеччини, так і його розширення без Польщі». Прем'єр-міністр УР П.Медеші також наголосив, що Угорщина, як і всі члени Вишеграду, висловлюється за скорочення семирічного перехідного періоду, коли сільськогосподарські виробники нових членів ЄС отримують дотацію в повному розмірі.

Словацькі ЗМІ широко прокоментували підсумки саміту, погоджуючись у тому, що співпраця в рамках Вишеградської групи набула другого дихання й на завершальному етапі вступу до ЄС країни В-4 виступатимуть зі спільною позицією. Водночас, торкаючись чутливої для Словаччини теми імплементації закону УР про статус закордонних угорців, оглядачі зауважують, що угорська та словацька сторони поки що не змогли знайти сприйнятливого рішення⁹.

Інша подія, неформальна зустріч прем'єр-міністрів країн Вишеградської четвірки 6–7 грудня 2002 року в Словаччині (Червенецький камінь, Смоленіце). Головними темами саміту були узгодження спільних позицій перед завершенням вступних переговорів до Євросоюзу та питання майбутнього співробітництва в рамках В-4.

Показово, що національні інтереси чотирьох країн і, що особливо важливо, — їх спільний стійкий інтерес, а саме: якомога скоріша європейська інтеграція — виступили об'єднавчими чинниками в такий важливий, так би мовити «кризовий», період розвитку міжрегіонального об'єднання Вишеград. Неформальна зустріч прем'єр-міністрів РП Л.Міллера, ЧР В. Шпідли, УР П.Медеші та СР М.Дзурінди підтвердила попередні домовленості щодо координації позицій країн — членів цього об'єднання на завершальній стадії вступних переговорів з бюджетних та фінансових питань. Представники Вишеградської четвірки дійшли згоди й щодо потреби координації спільних дій під час Копенгагенського саміту Євросоюзу. В цьому зв'язку В.Шпідла зауважив, що країни В-4 не погодяться на менший ліміт коштів, аніж запропонований Данією, яка головує в ЄС, висловивши переконання, що країни-кандидати ще можуть поборотися за додатковий мільярд євро¹⁰.

Зустріч голів урядів країн-членів Вишеграду мала, окрім іншого, символічний характер, оскільки країни впритул наблизилися до реалізації основоположних цілей об'єднання, тому, незважаючи на так звані «кризові» явища, вельми актуальним питанням було

майбутнє Вишеграду. За словами прем'єр-міністра РП Л. Міллера, сторони зважують можливість укладення нової угоди, а під час зустрічі домінувала також точка зору, що в майбутньому співробітництво В-4 не повинно зазнати зайвої формалізації та забюрократизованості.

Узагальнюючи вище зазначене, слід наголосити, що на сьогодні, на початку ХХІ ст., за умов зміни геополітичної ситуації на європейському континенті Україна стоїть перед важливим завданням у сфері зовнішньої політики — розбудови нової діючої системи міжнародних відносин з країнами Центральної Європи (повноправними членами Європейського Союзу), які вже віддали і продовжують делегувати частину своїх повноважень наддержавним інститутам ЄС. Утім, граничне звуження формату двосторонніх та багатосторонніх відносин країн Центральної Європи — країн Вишеграду з «зовнішнім світом» не виключає активної позиції України у центральноевропейському регіоні. Отже, важливою складовою зовнішньої політики України у центральноевропейському регіоні має стати активізація відносин на новому рівні, динамічна розбудова ефективної регіональної системи міжнародного співробітництва — з країнами Центральної Європи (членами Євросоюзу) за нових геополітичних умов на європейському континенті.

Україна є і залишатиметься важливим партнером країн Центральної Європи (питання в тім, яким партнером) і зоною інтересів для країн Центральної Європи. Реально перешкоджатиме активізації відносин України з центральноевропейськими країнами лише вона сама. Тобто бездіяльність чи імітація співпраці поступово зменшуватимуть шанси набуття Україною належного геополітичного статусу самодостатньої європейської країни з відповідною політичною і економічною вагою та становлення України як реального суб'єкта міжнародних відносин.

На сьогодні формування нової Центральної Європи на зламі століть є багатовимірним процесом, що має внутрішню логіку розвитку — як розвиток цілісного організму, що знаходиться в постійній взаємодії з новим геополітичним та гео економічним простором Європейського Союзу, який буде безперервно «звіряти» свої інтереси — «відповіді» із станом і реакцією своїх новітніх елементів — неофітів Центральної Європи.

Вважаємо занадто спрощеним розуміння сутності Вишеградського об'єднання тільки як консолідації зусиль країн Центральної Європи заради «повернення в Європу» шляхом євроатлан-

тичної інтеграції. Це набагато складніша і багатогранніша проблема, ніж уявляється. Адже приєднання у 1999 р. та 2004 р. країн Вишеграду (а це, на наше глибоке переконання, є країни Центральної Європи) до НАТО і Європейського Союзу — геополітично змінює статус центральноєвропейського регіону, трансформує білатеральні і багатосторонні відносини країн Центральної Європи — повноправних членів ЄС з Україною. Більше того, змінюється система відносин всередині Вишеграду і Вишеградської четвірки з іншими країнами-членами Європейського співтовариства. Змінився і геополітичний статус Вишеградського об'єднання, що створює нові можливості євро регіональної інтеграції, однак визначає і передачу повноважень наднаціональним структурам — тобто ЄС.

Власне, на сьогодні життєздатність Вишеградської четвірки, її спільні дії в рамках ЄС свідчать про початок *нового етапу розвитку Вишеграду* у новій геополітичній реальності на континенті. Подальші наукові розвідки проблемних питань розвитку Вишеградської четвірки вбачаємо у дослідженнях спільної презентації інтересів країнами Вишеграду у щоденних питаннях ЄС, у формуванні та реалізації східної політики ЄС.

¹ Див. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти. За ред. Ф.М. Рудича. — К: МАУП, 2002. — 486 с.; Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами. — К.: КІС, 2004. — 357 с.; Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці? — Ужгород, 2002. — 180 с. Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: уроки для України. — Мукачево, 30–31 жовтня. — Ужгород, 2003. — 136 с.; Ткач Д. І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій. — К., 2004. — 504 с.; Угорщина на шляху до Шенгену. Виклики для України. — Ужгород, 2001. — 196 с.

² Див. Зеленько Г. Політична «матриця» громадянського суспільства: досвід країн Вишеградської групи та України. — К.: Знання України, 2007. — 336 с.

³ Див. Мороз Д.О. Формування системи багатостороннього співробітництва країн-членів Вишеградської четвірки (1991–2004 рр.). Автореферат кандидатської дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 — всевітня історія. — Національний університет «Києво-Могилянська академія». — К., 2006.

⁴ Україна в Центральній Європі. Парахонський Б., Жангожа Р. Національний інститут стратегічних досліджень // Контекст. — № 12, 2001. — С. 40–45; Парахонський Б.О. Центральна та Південно-Східна Європа // Україна та

Росія у системі міжнародних відносин: Стратегічна перспектива. — К.: НІПМБ, 2001. — С. 228.

⁵ Кіш Є. Вишеград — «забутий регіон» європейської консолідації країн Центральної Європи // Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: можливості для України. — Ужгород, 2003. — С. 74–80; Кіш Є. Феномен Вишеграду // Політика і час. — Київ. — 2006. — №4. — С. 16–24.

⁶ Кіш Є. Транскордонне співробітництво України у новій системі європейської політики // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Збірник наукових праць)/ НАН України. Інститут регіональних досліджень. — Львів, 2005. — Вип. 2 (52). — С. 299–308.

⁷ Управління державного архіву. Галузевий державний архів МЗС України. (ГДАМЗСУ). — ОФ. — Спр. 186/2.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.